Archive of SID

Journal of Interdisciplinary Studies in the Humanities, 10(3), 171-192, Summer 2018

Najafi, M., Lessani Fesharaki, M.A. (2018). Investigation on the effects of the moderate consumption on the poverty alleviation in the family based on Interdisciplinary Studies. *Journal of Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 10(3), 171-192. doi: 10.24200/isih.2018.2923.3261

Doi: https://www.doi.org/10.24200/isih.2018.2923.3261 URL: http://www.isih.ir/article_285.html

2008-4641 / © The Authors. This is an open access article under the CC BY 4.0 license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0).

Investigation on the Effect of the Moderate Consumption on the Poverty Alleviation in the Family Based on Interdisciplinary Studies

Marjan Najafi[1], Mohammad Ali Lessani Fesharaki [2]

Received: Mar. 18, 2018; Accepted: May. 27, 2018

Extended Abstract

The holy Quran as the eternal miracle of the prophet of Islam (PBUH) requires an accurate understanding, in order to receive human life approaches which are not possible except through interdisciplinary studies. On the one hand humanistic sciences such as economy have not gained full credit and success in solving recent problems and answering the set questions. Suggested conventional economy policies in reducing poverty advises the correction of social institutions and does not pay much attention to "family" as a subject, when Islam looks at "family" as the basis leading to society concerning its social, cultural and economic aspects and suggests clear instructions and policies. In the same way, interdisciplinary studies enable us answer these sorts of questions. The following article has analyzed the role of moderate consumption on poverty alleviation in families by looking at Islamic teachings. If family's economical patterns are formed based on Islamic teachings, these ideologies and beliefs of moderate consumption and poverty alleviation will be effective. Income, moderation, contentment and personal status are the required axes in drawing an Islamic life style based on justice and poverty alleviation in society. In practical approaches of this research we may point at the relevance of marriage and poverty alleviation, effect of priority in the couples' consumption and also economical teachings of parents to their children in the formation of moderate consumption patterns in Islamic family.

Keywords: interdisciplinary studies, Islamic life style, moderate consumption, poverty alleviation, Islamic economy

1. PhD Student, Quran and Hadith Studies, Usul Al-Deen College, Tehran, Iran. (Corresponding Author).
✉ m.najafy@yahoo.com

2. Assistant Professor, Quran and Hadith Studies, Islamic Azad University Karaj Branch, Karaj, Iran.
✉ lessanima@gmail.com

www.SID.ir

Archive of SID

INTRODUCTION

Life style could be interpreted as a collection of less or more comprehensive functions that a person adopts to not only fulfill his needs but also it's a specific narration of his personal identity chosen by him concerning others leading to his preferred image (Shasti, 2014, 117-137). Family's economic system should be developed in a way in which personal expenses based on consumption indications are determined. This article is done with an interdisciplinary studies approach concerning family's economic pattern focused on moderate consumption and its role in poverty alleviation in the family

PURPOSE

The suggested conventional economy policy in poverty alleviation advises the correction of social institutions and does not pay much attention to the family as an institution. Islam looks at family as the most basic institution constituting society in its social, cultural and economic aspects and clear instructions and policies are proposed in order to alleviate poverty in the society. In this regard, this article has explained and introduced the main components of moderate consumption and their connection with poverty alleviation in Islamic family based on the doctrine of Quran and Ahl al-Bayt (A.S).

Interdisciplinary Studies in the Humanities

Vol. 10
No. 3
Summer 2018

METHODOLOGY

This article is based on an analytical-descriptive library research. At first the sources were identified and after writing based on note-taking, the acquired data was analyzed.

RESULT

Throughout human life consumption has been taken into account and based on the social culture specific consumptions were formed. These days concerning the modern life style consumerism are introduced as a principle leading to many human behaviors. In order to achieve a moderate consumption culture or moderate consumption some components should be considered. If the economical pattern of the family is formed based on Islamic teachings, these beliefs will affect the moderation in the amount of consumption and alleviating the problem of poverty. Income, moderate life style, contentment and personal status are the required axes for drawing an Islamic life style based on justice and alleviating poverty from the society. From the practical approaches of this research, we may mention the connection of marriage and poverty alleviation, effect of prioritizing in couples' consumption and parents' economical teachings to their children as well; These all may lead to a moderate consumption pattern in an Islamic family.

www.SID.ir

Archive of SID

DISCUSSION

Based on Islamic teachings, moderate consumption is one of the valuable principles of life and in order to achieve it lack of lavishness as well as contentment are recommended and therefore to rate the income allocation at first wife and children and after that parents and following them relatives and finally poor members of the society are placed. In the way of consumption, people's social status and position should also be considered to achieve a moderate consumption. In the importance of a correct marriage and choosing a life partner considering religious belief and faith basis and equality there is no doubt but in the next levels in order to achieve more understanding, some have included economic equality and closeness as one of the conditions. As the economical closeness of the couple will definitely effect the way they spend and their consumption patterns as well as causing tranquility. Concerning the family's economical management, at the beginning of the marriage this fact is shared and later based on the couples' trust, decision making of general policies is done by the man and minor decisions in shopping and consumption are with the lady of the house which needs to be done in a sufficient way.

Since if properly managed leads to family's healthy economy and moderate consumption. Meanwhile economical teachings and trainings of their children should not be ignored which could be done by speech and directly or may include indirect ways such as paying pocket money or entrusting a part of cost management of the family and technical skills' instructions as well.

CONCLUSION

Based on Islamic teachings, moderate consumption is one of the valuable principles of life concerning which prioritizing in income rating should be done. In calculating expenditures, people's personal status consideration is definitely one of the requirements of moderate usage. In the importance of correct marriage and its connection with poverty alleviation, in addition to religious and faith basis, some scholars have considered economic equality and closeness as well. In the economic management of the family decisions of the general policies are made by the man and minor decisions of purchasing and usage are done by the lady; both of which should be done pleasantly well. If this management is handled well, leads to economical health and alleviates poverty off that family. Meanwhile economic teachings children receive, directly or indirectly, also play an important role.

www.SID.ir

Archive of SID

NOVELTY

Today with the modern life style consumerism is a proposed principle in society and base of many human behaviors. As the suggested policies of conventional economy are advised to correct social institutions in order to alleviate poverty (Ghaffari, 2014, 225-232) and does not pay much attention to the family institution; Islam has looked at family as the most basic institution leading to a society from the social, cultural and economic aspects and has suggested clear policies and instructions. This article has analyzed and explained these approaches in order to alleviate poverty from the family and finally the society.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Vol. 10
No. 3
Summer 2018

www.SID.ir

Archive of SID

BIBLIOGRAPHY

Ibn Babawayh, M. (1992). *Man lā yahduruhu al-Faqīh* [A collection of Shi'a hadith]. (A. Ghaffari; 2nd ed.). Qom, Iran: Qom Seminary Islamic Press.

Ibn Manzur, M. (1993). *Lisān al-Arab* [The Arabic language] (J. Mirdamadi; 3rd ed.). Beirut, Lebanon: Dār Al-Fikr.

Akhavi, A. (2001). *Eqtesād-e kalān* [Basic macro economics theory and application] (5th ed.). Tehran, Iran: The Commerce Printing and Publishing Company.

Arshadi, V., Salimifar, M., Naji Meidani, A. A., & Mahram, B. (2015). Nazmpaziri-ye jam'i ye darun-e xānevāde: padidemehvari dar t'asirpaziri-ye amalkard-e eqtesādi az āmuzehā-ye eslāmi: motāle'e-i bar asās-e nazariye-ye zamine'i [Collective order within family; an axial phenomenon regarding the effect of Islamic teachings on the eEconomic action of family: a study Based on the Grounded Theory]. *Journal of Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 8(1), 45-70. doi: 10.7508/isih.2016.29.003

Bahrani, Y. (1988). *Al-hadā'iq al-nadhira fi ahkām al-'trat al-tāhira* [Islamic law]. Qom, Iran: Islamic Publishing Institute.

Borujerdi Tabatabaei, H. (1960). *Zobde al-maqāl fi xums āl-e Rasul va āle* [One fifth of property]. Qom, Iran: Seminari Publishing.

Janet, P. (n.d.). *Axlāq* [The Morality] (B. Ketabi, Trans.). In *Petit Manuel de la Philosophie*. Isfahan, Iran: Ministry of Education Press.

Tabrizi Sobhani, J. (1999). *Al-Xums fi-šari'a al-Islamiah al-qarra'* [One fifth of property in Islam]. Qom, Iran: Imam Sadeq Publication.

Tamimi Amadi, A. (1989). *Ghurar al-hikam wa durar al-kalim* [Collection of short quotations and aphorisms] (S.M. Rajaei; 2nd ed.). Qom, Iran: Dar al-Kotob al-Islamiah.

Horr-e Ameli, M. (1988). *Tafsil vasā'il al-ši'a elā tehsil masā'il al-šari'āh* [Explanation of the contents of al-shi'a to finding the issues of Islamic law] (1st ed.). Qom, Iran: āl al-Bayt Institute.

Hassanzadeh, A., Azouji, A., & Ghavidel, S. (2006). *Barresi-ye āsār-e e'tebārāt-e xord dar kāheš-e faqr va nābarābari hā-ye dar'āmadi* [Investigating the effects of microfinance on poverty reduction and income inequality]. *Journal Management System*, 6(21), 45-68.

Hoseyni Shirazi, S. M. (n. d.). *Manāsik al-haj* [Haj rituals]. (n. p.).

Khoei, S. A. (1995). *Serāt al-nijāh al-mohašša lel-xo'i* [The way of the rescue written by al-Khoei] (1st ed.). Qom, Iran: Al-Našr al-Montaxab.

Cooperation Office of Howzah & University (1992). *Mabāni-ye Eqtesād-e Islami* [Basics of Islamic economy]. Tehran, Iran: Samt.

www.SID.ir

Archive of SID

Ragheb Esfahani, A. (1991). *Mofradāt Alfāz Quran* [Dictionary of Quranic terms] (S. Adnan Davoodi; 1st ed.). Damascus, Syria: Dar al-Qalam Dar al-Samiah.

Razzaghi, E. (2013). *Modiriyat-e xānevāde va hazinehā* [Management of family and expenditures] (13th ed.). Tehran, Iran: Publishing Company of Iran Textbooks.

Sobhaninejad, M., & Afshar, A. (2010). *Eslāh-e olgu-ye masraf bā ta'kid bar naqš-e āmuzeš dar modiriyat-e masraf-e energy* [Modifying consumer patterns by emphasizing the role of education in energy management]. *Journal of Cultural and Social Knowledge,* 1(2), 155-170.

Soyuti, J. (1980). *Al-jāme' al-saghir* [Collection of prophetic traditions] (1st ed.). Beirut, Lebanon: Dār al-fikr.

Soyuti, J. (1983). *Al-dor al-mansur fi al-tafsir bel-ma'sur* [The Scattered Pearls: Intertextual Exegesis]. Qom, Iran: Public Library Ayatollah Marashi Najafi.

Sharif Razi, M. (1993). *Nahj al-balāghe* [The Peak of Eloquence] (S. Saleh, ed.). Qom, Iran: Dār al-hijrah.

Shasti, S., & Falamaki, M. (2014). Rābete-ye miyan-e sabk-e zendegi va maskan-e irāni (bā teky-e bar nazariye-ye jāme'e-ye kutah moddat va nazariye-ye rāhbord va siyāsat-e sarzamini-ye jāme'e-ye irān) [Relation between Iranian Life Style & Housing Form (Based on «The Short-Term Society» & «Geostrategic and Geopolitical Theory of Iranian Society» Theories)]. *Interdisciplinary Studies in the Humanities*, 6(3), 117-137. doi: 10.7508/isih.2014.23.005

Shabani, A., & Karimi, A. (2015). Barresi-ye moqāyese'i-ye mafhum-e ša'n dar olguy-e masraf-e fard-e mosalmān va nazariye-ye motazāherāne [A Comparative Analysis of The Concept of "Status" in A Muslim Consumption Pattern and The Conspicuous Consumption Theory]. *Islamic Economics Studies*, 7(14), 107-154.

Shahid Sani, Z. (1996). *Al-rawzah al-bahiyah fi šarh-e al-lom'a al-damešqiah* [Explanation of Al-ruodah al- *bahiyah*]. Qom, Iran: Dāvari Publishing.

Shahid Sani, Z. (1995). *Msālik al-afhām* [Ways to understanding] (1st ed.). Qom, Iran: Mo'asseye Ma'aref-e Islami.

Sadr, S. M. (1980). *Tarh-e gostarde-ye eqtesād-e eslāmi* [Comprehensive project of Islamic economic]. Tehran, Iran: Badr Publishing.

Tarihi, F. (1955). *Majma'-ul Bahrain* [Assembly of Al-bahrayn] (A. Hoseni Ashkouri; 3rd ed). Tehran, Iran: Mortazavi Publishing.

Toosi, M. (1986). *Tahzib al-ahkām* [Refinement of religious laws] (4th ed.). In H. al-Musavi al-Kharsan (ed.). Tehran, Iran: Dar al-Kotob al-Islamiyah.

Toosi, M. (1967). *Al-mabsut fi al-fiqh al-imāmiyah* [Explanation of Islamic jurisprudence] (4th ed.). Tehran, Iran: Al-maktabah al-mortazaviyah le ehyā'e al-āsār al-ja'fariyah.

Interdisciplinary Studies in the Humanities

Vol. 10
No. 3
Summer 2018

www.SID.ir

Archive of SID

Toosi, M. (1993). *Al-amāli* [Book of dictations] (al-be'sah institute: 1st ed.). Qom, Iran: Dār al-seqāfah.

Abedini, A. (1999). Imam Xomeyni, sādezisti va mas'ale-ye ša'n [Imam Khomeini, Simple life and status]. *Journal of fiqh,* 6(21-22), 254-265.

Ghaffari, M. (2014). Rāhkārhā-ye kāheš-e faqr: rahyāfti dar eqtesād-e nahādgarāie [Poverty reduction strategies in stitutional economics approach]. *The Journal of Planning and Budgeting,* 19 (4), 215-242.

Farahidi, Kh. (1988). *Kitāb al-'Ayn* [Book of al-eyn] (2nd ed.). Qom, Iran: Dār al-hijrah.

Ghadiri Asli, B. (2000) *Koliyāt-e elm-e eqtesād* [General economics] (8th ed.). Tehran, Iran: Markaz-e Našr-e Sepehr.

Kashif al-Ghita, J. (n.d.). *Kašf al-ghitā* [Discovery of al-Ghitha]. Isfahan, Iran: Mahdavi Publishing.

Koleyni, M. (1986). *Al-Kāfi* [The sufficient] (4th ed.). Tehran, Iran: Dār al-Kotob al-Islāmiyah.

Group of teachears (1991). *Maqālehā'ie dar bāre-ye mabāni-ye raftār-e sāzmāni va angizeš* [Articles on the basics of organizational behavior and motivation]. Tehran, Iran: Governmental Education Management Center.

Majlesi, M. (1983) *Behār al-anvār* [Seas of lights] (2nd ed.). Beirut, Lebanon: Dār ul-Ehyā' al-Torās al-Arabi.

Mohammadi, A. (2008). *Barresi-ye Mas'āle-ye Ezdevāj* [The study on marriage] (1st ed.). Isfahan, Iran: Naghš-e Negin.

Mostafavi, H. (1989). *Al-tahqiq fi kalimāt al-Qurān al-Karim* [Research on Quran words] (1st ed.). Tehran, Iran: Ministry of Culture and Islamic Guidance Press.

Motahhari, M. (2001). *Seyri dar sire-ye nabavi* [Study on Prophets behaviors] (4th ed.). Qom, Iran: Sadrā.

Makarem Shirazi, N. (1995). *Tafsir-e Nemune* (1st ed.). Tehran, Iran: Dār al-Kotob al-Islāmiyāh.

Najafi, M. (1989). *Jawāher al-Kalām fi šarh-e šaraye' al-Islām* [Jewel of speech in the explanation of Islamic religious laws]. (A. Ghoochani, ed.). Tehran, Iran: Dār al-Kotob al-Islamiah.

Naraghi, M. (2007). *Jāme' ul-sa'ādāt* [The Collector of Felicities]. (S.M. Kalantar, ed.) Qom, Iran: Asiyana.

Nasaie, A. (1990). *Sunan al-kubrā* [The great traditions] (A. Suleiman al-Bondari: 1st ed.). Beirut, Lebanon: Dar al-Kotob al-'elmiyah.

Norouzi, A., & Maridi, S. (1994). *Farhang-e eqtesādi* [Economic culture]. Tehran, Iran: Negāh.

www.SID.ir

Archive of SID

Nouri, H. (1987). *Mostadrak ul-vasa'il va mostanbit ul-masā'il* [The facilitator of means and the facilitator of issues] (Ā'al al-Bayt; 1st ed.). Qom, Iran: A'al al-Bayt.

Haughton, J., & Khandker, S. (2009). *Handbook on Poverty and Inequality*. Washington: The World Bank.

Sen, A. K. (2001). Beyond the crisis: development strategies in Asia. In Chowdhury, A. & Islam, I. (Ed.), *Beyond the Asian Crisis: Pathways to Sustainable Growth* (pp. 15-37). Cheltenham: Edward Elgar publishing. doi:10.4337/9781781009901.00009

Sen, A. K. (1999). *Commodities and Capabilities*. New Delhi: Oxford University Press.

Zhuang, J., Dios, E., & Lagman-Martin, A. (2010). *Governance and Institutional Quality and the Links with Economic Growth and Income Inequality: With Special Reference to Developing Asia*. Mandaluyong: Asian Development Bank.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Vol. 10
No. 3
Summer 2018

www.SID.ir

Archive of SID

فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۰(۳)،۱۹۲-۱۷۱، پیاپی ۳۹، تابستان ۱۳۹۷

نجفی، مرجان؛ و لسانی‌فشارکی، محمدعلی (۱۳۹۶). بررسی نقش مصرف مدبّرانه بر فقرزدایی از خانواده در پرتو مطالعات میان‌رشته‌ای. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۱۰(۲)، ۲۲-۱. doi: 10.24200/isih.2018.2923.3261

شاپا: ۴۶۴۱-۲۰۰۸ URL: http://www.isih.ir/article_285.html Doi: https://www.doi.org/10.24200/isih.2018.2923.3261

© نویسندگان / دسترسی به متن کامل مقاله براساس قوانین کریتیو کامانز CC BY 4.0 آزاد است. (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0)

بررسی نقش مصرف مدبّرانه بر فقرزدایی از خانواده در پرتو مطالعات میان‌رشته‌ای*

مرجان نجفی[۱]، محمدعلی لسانی فشارکی[۲]

دریافت: ۱۳۹۶/۱۲/۲۷ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۳/۰۶

چکیده

قرآن کریم به‌عنوان معجزه جاوید پیامبر اسلام(ص) نیازمند درک عمیق و فهم دقیق برای دریافت رهیافت‌های کاربردی در زندگی بشری است که این فهم جز با رویکرد و گرایش به مطالعات میان‌رشته‌ای میسّر نیست. از طرفی علوم انسانی بشری نظیر اقتصاد، در حل مشکلات بشر امروزی و پاسخ‌گویی به سؤالات مطرح‌شده موفقیت کامل را به‌دست نیاورده است. سیاست‌های پیشنهادی اقتصاد متعارف در کاهش فقر به اصلاح نهادهای اجتماعی توصیه کرده و به نهاد خانواده توجه چندانی ندارد. این درحالی است که اسلام، به خانواده به‌عنوان پایه‌ای‌ترین نهاد تشکیل‌دهندهٔ جامعه به‌لحاظ اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی نگریسته و دستورالعمل‌ها و سیاست‌های مشخصی را پیشنهاد می‌دهد. در همین راستا، مطالعات میان‌رشته‌ای برای پاسخ‌گویی به این دسته از سؤالات راه‌گشاست. اقتصاد اسلامی در سال‌های اخیر بر اساس روش‌های مدوّن جهت ترکیب دو رشتهٔ علوم اسلامی و اقتصاد مورد توجه قرار گرفته است. مقاله پیش‌رو، به بررسی نقش مصرف مدبّرانه بر فقرزدایی از خانواده با نگاه به تعالیم اسلامی پرداخته است. اگر الگوی اقتصادی خانواده بر اساس آموزه‌های اسلامی شکل بگیرد، این اعتقادات و باورها بر اعتدال در میزان مصرف و برطرف کردن معضل فقر اثرگذار خواهد بود. میزان درآمد، اعتدال و میانه‌روی، قناعت و شأن افراد از محورهایی هستند که برای ترسیم سبک زندگی اسلامی مبتنی بر عدالت و فقرزدایی از جامعه لازم و ضروری است. از رهیافت های کاربردی این پژوهش می‌توان به رابطهٔ ازدواج و فقرزدایی، تأثیر اولویت در مصرف زوجین و همچنین آموزش‌های اقتصادی والدین به فرزندان در شکل‌گیری الگوی مصرف مدبّرانه در خانوادهٔ اسلامی اشاره کرد.

کلیدواژه‌ها: مطالعات میان‌رشته‌ای، سبک زندگی اسلامی، مصرف مدبّرانه، فقرزدایی، اقتصاد اسلامی

---

* مقاله حاضر برگرفته‌از رساله دکتری مرجان نجفی با عنوان «بررسی الگوی اقتصادی خانواده بر پایه قرآن و سنت» به راهنمایی دکتر محمدعلی لسانی فشارکی است.

۲. دانشجوی دکترای علوم قرآن و حدیث، دانشکدهٔ اصول‌الدین، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
m.najafy@yahoo.com ✉

۳. استادیار علوم قرآن و حدیث، دانشکدهٔ الهیات، دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرج، البرز، ایران.
lessanima@gmail.com ✉

www.SID.ir

Archive of SID

مقدمه

سبک زندگی را می‌توان به مجموعه‌های کم‌وبیش جامع از عملکردهایی تعبیر کرد که فرد آن‌ها را به‌کار می‌گیرد؛ چرا که این عملکردها نه فقط نیازهای او را تأمین می‌کند، بلکه روایت خاصی را هم که وی برای هویت شخصی خود برگزیده است در برابر دیگران مجسم می‌سازند (شصتی، ۱۳۹۳، ۱۳۷-۱۱۷). نظام اقتصاد خانواده باید به‌گونه‌ای تکوین یابد که بتواند امور مربوط به هزینه‌های خود را به‌دقت بررسی کرده و بر اساس آن، موارد مصرف خود را تعیین کند. این مقاله، با رویکرد مطالعات میان‌رشته‌ای به الگوی اقتصادی خانواده با محوریت مصرف مدبّرانه و فقرزدایی از خانواده پرداخته و براساس آموزه‌های قرآن و اهل بیت(ع) مؤلفه‌های اصلی مصرف مدبّرانه را اعتدال و میانه‌روی، ساده‌زیستی و قناعت، اولویت هزینه‌کرد، جایگاه و شأنیت اجتماعی معرفی کرده و رابطه آن با فقرزدایی و عدالت در مصرف خانواده اسلامی را تبیین نموده است.

۱. تعریف مصرف مدبّرانه

مصرف را در اصطلاح اقتصادی به دو گونه تعریف کرده‌اند: ۱. ارزش پولی کالاها و خدماتی که توسط افراد خریداری و تهیه می‌شود (اخوی، ۱۳۸۰، ۱۵۱)؛ ۲. درآمد خالص که به دو منظور استفاده می‌شود: بخشی از آن به انباشت ثروت و پس‌انداز اختصاص می‌یابد و بخش دیگر صرف تحصیل لذّت می‌شود. آن قسمت از درآمد که صرف به‌دست‌آوردن لذّت می‌گردد، مصرف نامیده می‌شود (قدیری اصلی، ۱۳۷۹، ۲۷۴). «مصرف مدبّرانه» تعبیر یا اصطلاحی است در مقابل «مصرف‌زدگی» که از خرج‌شدن درآمد خانواده در امور غیرضروری و هدر رفتن منابع محدود مالی خانواده جلوگیری می‌کند. به عبارت دیگر، مصرف مدبّرانه عبارت است از «استفادهٔ بهینه از همهٔ امکانات در جهت بهبود و رشد زندگی» (سبحانی‌نژاد، ۱۳۸۹، ۱۷۰- ۱۵۵). تدبیر در مصرف، قناعت و صرفه‌جویی به‌معنای عدم‌توجه به نیازها نیست بلکه به‌معنای پاسخ‌گویی مناسب به همهٔ نیازهاست تا با تفکر و تدبّر، بهترین نتایج مادی و معنوی را برای خانواده به ارمغان بیاورد.

۲. اهمیت مصرف مدبّرانه

مصرف از ارکان اصلی اقتصاد خانواده است. مصرف از نظر اقتصادی و نیز آثاری که بر دیگر عرصه‌های زندگی فردی و اجتماعی بر جای می‌گذارد، اهمیت فراوان دارد و با اینکه مصرف

فصلنامه علمی-پژوهشی
۱۷۲
دوره ۱۰، شماره ۳
تابستان ۱۳۹۷
پیاپی ۳۹

www.SID.ir

Archive of SID

خروجی نهائی از تولید و توزیع است، یکی از عوامل مؤثر بـر آن دو نیـز هسـت (دفتـر همکـاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۷۱، ۲۸۵). الگوی مصرف در خانواده‌ها و هرگونه تغییر در آن تـأثیری فـراوان بـر انـواع فعالیت‌هـای اقتصـادی آن جامعـه و عـدالت اجتمـاعی خواهـد گذاشـت. کارآمـدی و تعیین‌کنندگی مصرف صحیح و مدبّرانه سبب شده است پیشوایان اسلام با سیره و سخن خـود، بـر تدبیر در مصرف تأکید ورزند. شخصی به امام صادق(ع) عرض کرد: به ما گفته‌اند که میانـه‌روی و تدبیر در معیشت، نیمی از کسب است. آن حضرت فرمودنـد: «لا، بـل هـو الکسـب کُلّـه. و مِـن الدین التدبیرُ فی‌المعیشه» (طوسی، ۱۴۱۴، ۶۷) «نه، بلکه آن تمامی و همهٔ کسب است. تدبیر در معیشت بخشی از دین‌داری است». اسلام برخلاف برخی از مکاتب ساختهٔ بشری، به‌هیچ‌عنوان با تحریم لذّات دنیوی موافق نیست، بلکه اصل را بنا بر حلیّت استفاده از نعمت‌ها و تصّرف در آن‌ها گذاشته و فقط بهره‌گیری از اموری خاص را تحریم کرده است. «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زینَةَ اللَّهِ الَّتـی أَخْـرَجَ لِعِبادِهِ وَ الطَّیباتِ مِنَ الرِّزْقِ، قُلْ هِی لِلَّذینَ آمَنُوا فِی الْحَیاةِ الدُّنْیا خالِصَةً یـوْمَ الْقِیامَـةِ[1]...»، «بگـو: چه کسی زینت‌های الهی را که برای بندگان خود آفریده، و روزی‌های پاکیزه را حرام کـرده اسـت؟ بگو: اینها در زندگی دنیا برای کسانی است که ایمان آورده‌اند (اگرچه دیگران نیز با آن‌ها مشـارکت دارند، ولی) در قیامت، خالص برای مؤمنان خواهد بود...».

با وجود این، مصرف در مکتب قرآن، برخلاف سایر مکاتب، هدف نهائی نیست بلکـه هـدف میانی و مقدماتی برای دستیابی به اهداف بالاتر است و باید در چارچوب معیارهـای ارزشـی و بـا رعایت محدودیت‌های خاص انجام گیرد. در اقتصاد سرمایه‌داری هدف نهائی از مصرف، افـزایش «مطلوبیت» است. مطلوبیت به‌معنای فایده و رضایت خاطری است که انسان از مصرف کالا یـا خدمات به‌دست مـی‌آورد (نـوروزی و مریـدی، ۱۳۷۳، ۶۸۰). در ایـن نگـاه، سـعادت آدمـی در به‌دست‌آوردن بیشترین لذّت است و لذّت نیز بیشتر به لذّات مادّی فـردی و دنیـایی برمـی‌گـردد و همه مربوط به زمان حال است (ژانه[2]، ۵۰-۴۹). اسلام سعادت را در افـزایش مطلوبیـت و لـذّت ناشی از مصرف کالا و خدمات نمی‌داند، زیرا به هر دو بُعد جسمی و روحی انسـان توجـه نمـوده است. در قرآن در کنار امـر بـه مصـرف، بـه‌معنای تصّـرف در نعمت‌هـا و بهره‌مندشـدن از آن‌هـا، آموزه‌هایی آمده است که هدف از مصرف را روشن می‌سازد، «وَ کُلُوا مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ حَلالاً طَیبـاً وَ

۱. اعراف/۳۲

2. Janet

www.SID.ir

Archive of SID

اتَّقُوا اللَّهَ الَّذی أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ[1] »، «و از نعمت‌های حلال و پاکیزه‌ای که خداوند به شما روزی داده است، بخورید. و از مخالفت با خداوندی که به او ایمان دارید بپرهیزید».

مکتب اسلام بر این مطلب تصریح و تأکید دارد که تصرف در نعمت‌ها باید با ترک گناه همراه باشد، «یا أَیهَا الرُّسُلُ کُلُوا مِنَ الطَّیبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا، إِنِّی بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِیمٌ[2] »، «ای پیامبران، از غذاهای پاکیزه بخورید، و عمل صالح انجام دهید، که من به آنچه انجام می‌دهید آگاهم». یعنی مصرف مقدمه‌ای برای انجام عمل صالح است. «یا أَیهَا الَّذینَ آمَنُوا کُلُوا مِنْ طَیباتِ ما رَزَقْناکُمْ وَ اشْکُرُوا لِلَّهِ إِنْ کُنْتُمْ إِیاهُ تَعْبُدُونَ[3] ...»، «ای کسانی که ایمان آورده‌اید، از نعمت‌های پاکیزه‌ای که به شما روزی داده‌ایم بخورید و شکر خدا را به جا بیاورید، اگر او را پرستش می‌کنید». پس مصرف باید همراه با شکر الهی به‌معنای شکر عملی و به‌کارگیری نعمت‌ها در مسیر هدف آفرینش آن‌ها باشد. در مقابل، آنان که مصرف را هدف نهایی گرفته‌اند و نه وسیله‌ای برای رسیدن به اهداف معنوی و اخروی، مصرف برای آنان در واقع از میان بردن فرصت‌ها و امکانات است. قرآن کریم می‌فرماید: فرشتگان هنگام ورود به جهنم به آنان می‌گویند: «... أَذْهَبْتُمْ طَیبَاتِکُمْ فِي حَیَاتِکُمُ الدُّنْیَا وَاسْتَمْتَعْتُم بِهَا[4] ...». این آیه وصف حال افرادی است که کابوس مصرف غیرصحیح و مسرفانه بر سرتاسر زندگی آن‌ها سایه افکنده است. اینان دلباخته و شیفتهٔ مصرف‌اند. برای رسیدن به لذّت‌های احتمالی بیشتر به هر شیوه‌ای متوسل می‌شوند و افراد، حقیقت وجودی خود و اطرافیان خویش را به نابودی می‌کشانند. مصرف مدبّرانه اگر به جای مصرف‌گرایی سرمشق جوامع قرار گیرد، می‌تواند انسان‌ها را در جهت رسیدن به عدالت و کمال حقیقی و سعادت اخروی یاری کند و با منع هدر رفت منابع محدودی که در اختیار بشر است، مانع ایجاد فقر شود.

۳. مؤلفه‌های مصرف مدبّرانه

برای شناخت هر موضوعی باید محورهای مرتبط با آن به خوبی تبیین شود. با مراجعه به آیات و روایات درمی‌یابیم که قناعت و صرفه‌جویی، اعتدال در مصرف، توجه به اولویت‌ها در مصرف و

---

۱. مائده/۸۸
۲. مؤمنون/۵۱
۳. بقره/۱۷۲
٤. احقاف/۲۰

فصلنامه علمی-پژوهشی
۱۷۴
دوره ۱۰، شماره ۳
تابستان ۱۳۹۷
پیاپی ۳۹

www.SID.ir

Archive of SID

هزینه‌کردن، همچنین فهم و تشخیص جایگاه، شأن و موقعیت افراد و خانواده‌ها از مؤلفه‌های اصلی مصرف مدبّرانه است.

۳-۱. میانه‌روی و اعتدال

دین اسلام، انسان را در همهٔ ابعاد زندگی به اعتدال سفارش کرده است. اهمیت میانه‌روی در امور اقتصادی، به این دلیل است که از طرفی نیازهای فردی و نیازهای خانواده گوناگون است و از طرف دیگر امکانات و منابع مالی محدود است. در خانواده‌های مرفّه نیز باید توجه داشت که مصرف خارج از اعتدال، عین اسراف و مخالف عدالت است و سبب از دست رفتن نعمت و محرومیّت می‌شود؛ زیرا بنا به فرمایش امیرالمومنین علی(ع) «الْعَدْلُ یضَعُ الْأُمُورَ مَوَاضِعَهَا ...» (شریف رضی، ۱۴۱۴، ۵۵۳) «عدالت چیزها را در جای خود می‌نهد». اهمیت اعتدال تا آن جا است که حتی صرف مال در راه خدا و انفاق نیز باید در حد میانه صورت گیرد. «وَلاَ تَجْعَلْ یَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَی عُنُقِكَ وَلاَ تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا[1] »، «هرگز دستت را بر گردنت زنجیر مکن (و ترک انفاق و بخشش منما) و بیش از حد نیز دست خود را مگشای که مورد سرزنش قرار گیری و از کار فرومانی». امام حسن عسکری(ع) می‌فرمایند: «ان للسخاء مقداراً فأنَّ زاد علیه فهو سرف ... و للاقتصاد مقداراً فأن زاد علیه فهو بخلٌ ...» (مجلسی، ۱۴۰۳، جلد ۶۶ ، ۴۰۷) «سخاوت اندازه‌ای دارد که فراتر از آن اسراف است... و میانه‌روی حدّی دارد که پایین‌تر از آن خساست است». این حدیث به‌خوبی نشان‌دهندهٔ میزان و حدود عدالت در مصرف است و در آیات قرآن «... وَ عاشِرُوهُنّ بِالْمَعْرُوفِ[2] ...»، «... و با آنان به‌طور شایسته رفتار کنید ...» مراد از معروف را حدّ وسط بین اسراف و بخل دانسته‌اند (نجفی، ۱۳۷۴، جلد ۳۱، ۳۳۹).

گاه نیز در تعابیر دینی میانه‌روی و اعتدال با واژهٔ «قصد» و «وسط» آمده است. امام صادق(ع) فرمود: «... لکنّ المال مالُ الله یَضَعهُ عند الرجل ودائعَ، و جوّز لهم أن یأکلوا قصداً و یشرَبوا قصداً و یلبسوا قصداً و ینکحوا قصداً و یعودوا بما سِوی ذلک علی فقراء المؤمنین ...» (حرّ عاملی، ۱۴۰۹، جلد ۸، ۳۶۶) «... لکن مالک حقیقی مال، خداوند است که آن را به امانت نزد آدمی نهاده است و به آنان اجازه داده است که با میانه‌روی بخورند و بیاشامند و در حدّ میانه بپوشند و مرکبی در حدّ متوسط داشته باشند و با رعایت میانه‌روی، ازدواج کنند و اضافهٔ مال را به

۱. اسراء/۲۹
۲. نساء/۱۹

www.SID.ir

Archive of SID

فقرای مؤمنین برگردانند». بنابراین، یکی از معیارهای تعیین میانه و حدّ وسط، مصرف به اندازهٔ نیاز است که اگر از حدّ نیاز کمتر باشد، تفریط و در صورتی که فراتر از حدّ نیاز باشد، اسراف خواهد بود. امام صادق(ع) در حدیثی این موضوع را روشن کرده‌اند: «لیس فیما اصلح البدن إسراف ... انّما الاسراف فیما اَفسَدَ المال و أَضَّر بالبَدَن»، «در آنچه برای بدن مفید است اسراف نیست... بلکه اسراف در کاری است که مال را تباه سازد و به بدن زیان رساند». راوی گوید: پرسیدم، برخود سخت گرفتن چیست؟ فرمود: «أکل الخبز و الملح و أنت تقدر علی غیره» «خوردن نان و نمک درحالی‌که توان تأمین بیش از آن را داری». گفتم: میانه‌روی چیست؟ فرمود: «الخبز و اللحم و اللبن و الخَلّ و السّمن، مرّة هذا و مّرة هذا» (کلینی، ۱۴۰۷، جلد ۴، ۵۳) «خوردن نان و گوشت و شیر و سرکه و روغن، گاه این و گاه آن». یعنی اینکه از همهٔ نعمت‌های الهی استفاده کند و حلال خدا را بر خود حرام نکند ولی از آن‌ها به اندازهٔ نیاز خود بهره ببرد تا دچار اسراف نشود.

معیار دیگر برای شناخت اعتدال در مصرف، توجه به زمان و شرایط زمانه است و این خود دو جهت را در بر می‌گیرد. نخست، شرایط اقتصادی مردم جامعه را باید در نظر گرفت و بر اساس میانگین مصرف عموم مردم تدبیر نمود. این مطلب را در پرتو بررسی و توجه به سیرهٔ پیشوایان دین در زمان‌های مختلف می‌توان به‌خوبی دریافت. سفیان ثوری که هم روزگار امام صادق(ع) است با دیدن لباس‌های زیبا و نسبتاً گران‌قیمت بر اندام امام، به ایشان اعتراض کرد و گفت: «ای فرزند رسول خدا، پیامبر و هیچ‌یک از پدرانت چنین لباسی نپوشیده بودند. امام در پاسخ فرمود: «اِنّ آبائی کانوا یلبسون ذلک فی زمانٍ مُقفِرٍ مُقصِرٍ، و هذا زَمانٌ قَد اَرخَتِ الدُّنیا عزالیها، فَأحَقُّ أهلِها بِها أبرارها» (حر عاملی، ۱۴۰۹، جلد ۳، ۳۵۰)، «پدران من آن‌گونه جامه‌ها را در زمان تهیدستی و کاستی بر تن می‌کردند و اکنون زمانی است که نعمت‌ها در دنیا فراوان شده است و در چنین حالی شایسته‌ترین مردم در استفاده از نعمت‌ها، نیکان مردم‌اند». دوم آن‌که، عرف جامعه را باید در نظر گرفت. گاهی یک پوشش یا رفتار، منافاتی با شرع ندارد ولی موجب مخالفت با آداب و رسوم آن جامعه، سبب شهرت یا ذلت و یا انگشت‌نماشدن در دید عموم خواهد شد که با توجه به حرمت شرعی لباس شهرت و رفتارهای خلاف عرف، انجام آن امور ممنوع است. امام صادق(ع) در مقام بیان تفاوت روش خود با سیرهٔ حضرت امام علی(ع) در پوشیدن لباس فرمود: «إنَّ علی بن ابی‌طالب (ع) کان یَلبِسُ ذلک فی زمانٍ لا یُنکَرُ علیه و لَو لَبِسَ مثلَ ذلک الیوم شُهِرَ به فَخَیرُ لباسِ کلّ زمانٍ لباسُ أهلِهِ ...» (کلینی، ۱۴۰۷، جلد ۱، ۴۱۱) «علی‌بن‌ابی‌طالب (ع) آن‌گونه لباس

فصلنامه علمی-پژوهشی

دوره ۱۰، شماره ۳
تابستان ۱۳۹۷
پیاپی ۳۹

www.SID.ir

Archive of SID

خشن را در زمانی می‌پوشید که به او خُرده نمی‌گرفتند، ولی پوشیدن آن لباس در زمان ما موجب شهرت خواهد بود. بهترین لباس در هر زمانی، لباس مردم همان زمان است ...».

۳-۲. ساده‌زیستی و قناعت

قناعت گاه وصف فعل و به‌معنای «بسنده‌کردن به اندک در کالاهای مورد نیاز» است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ۶۸۵) و گاه صفت نفس و به مفهوم «وصف پایدار نفسانی که موجب اکتفاکردن به‌اندازهٔ نیاز و ضرورت از مال می‌شود» (نراقی، ۱۳۸۶، جلد ۲، ۱۰۱)؛ رسول خدا در توصیف افراد قانع و حریص فرمود: «خیارالمؤمنین القانع و شرارُهم الطامع» (سیوطی، ۱۴۰۱، جلد ۲، ۶۱۴) «بهترین مؤمنان، قناعت‌پیشگان و بدترین آنان طمع‌ورزان می‌باشند». امیرالمؤمنین علی(ع) در سفارش خود به محمدبن‌حنفیه چنین فرمود: «لا مال أذهَبُ للفاقه من‌الرضا بالقوت، و مَنِ اقتَصَرَ علی بُلغَه الکفاف، فقدِ انتظم الراحةَ و تبَوَّأ خَفضَ الدَّعةِ» (ابن‌بابویه، ۱۴۱۳، جلد ۴، ۳۸۵) «هیچ ثروتی فقرزداتر از خشنودی به قوت نیست و هر که به کفاف زندگی بسنده کند، به زودی به آسایش دست می‌یابد و زندگی آسوده و مرفهی به‌دست می‌آورد». در این باره امام صادق(ع) فرمودند: «المؤمنُ حَسَنُ المعونه، خفیف المَؤنه، جیّدُ التدبیر لمعیشه ...» (کلینی، ۱۴۰۷، جلد ۲، ۲۳۱) «مؤمن کمک‌دهندهٔ خوبی است، مخارج زندگی‌اش سبک و کم است، (گذران) زندگی‌اش را خوب تدبیر می‌کند ...».

خشنودی و رضایت، ارمغان قناعت است. انسان با وجود مصرف اندک و حتی با نداشتن ثروت می‌تواند از زندگی خویش لذّت ببرد. قناعت در کنار ثروت نیز زندگی را گوارا می‌سازد. برای ایجاد ساده‌زیستی در روایات راهکارهایی بیان شده است. امام صادق(ع) می‌فرماید: «أنظُر الی مَن هو دونک فی‌المقدُرَة و لاتَنظُر الی مَن هو فوقک فی‌المُقدرَة، فأنَّ ذلک أقنعَ لک بما قُسِمَ لک» (کلینی، ۱۴۰۷، جلد ۸، ۲۴۴) «به ناتوان‌تر از خودت بنگر و به توانگر از خویش منگر؛ این کار تو، تو را به آنچه قسمت تو شده، قانع‌تر می‌سازد». گفتنی است ساده‌زیستی، حدّ و مرز معینی نیز دارد و فراتر از آن ضدّ ارزش تلقی می‌شود. بر طبق آیات قرآنی، ساده‌زیستی نباید حلال را حرام نماید: «قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِینَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ[1] ...». نیز دربارهٔ افراط در ساده‌زیستی که منجر به تَرک دنیا شود قرآن چنین فرموده : «... وَ رَهْبانِيَّةً ابْتَدَعُوها ما كَتَبْناها عَلَيْهِمْ إِلاَّ ابْتِغاءَ رِضْوانِ اللَّهِ فَما رَعَوْها حَقَّ رِعايَتِها فَآتَيْنَا الَّذينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَ كَثيرٌ مِنْهُمْ

۱. اعراف/۳۲

www.SID.ir

Archive of SID

فاسِقُونَ[1] ...»، «و رهبانیتی را که ابداع کرده بودند، ما بر آنان مقرّر نداشته بودیم، گرچه هدفشان جلب خشنودی خدا بود، ولی حقّ آن را رعایت نکردند ...». امام علی(ع) راز قدرتمندی و تصمیم و ارادهٔ پیامبران را در ساده‌زیستی و بی‌پیرایگی آنان می‌داند و می‌فرماید: «لکن‌الله سبحانه جعل رسله اولی قوّة فی عزائمهم و ضعف فیما تری الاعین من حالاتهم مع القناعه تملأ القلوب و العیون غِنیً و خصاصة تَملأ الأَبصارَ و الاسماعَ اَذیً (شریف رضی، ۱۴۱۴، ۲۹۲؛ مجلسی، ۱۴۰۳، جلد ۱۴، ۴۶۹) «لکن خداوند سبحان، پیامبران خود را در اراده و تصمیم‌هایشان نیرومند و توانا گردانید و در آنچه که به چشم دیگران می‌آید، ضعیف و ناتوان قرارشان داد. با قناعتی که دل‌ها و چشم‌ها را از بی‌نیازی پُر می‌کرد و با تنگدستی و فقری که چشم‌ها و گوش‌ها را از رنج پُر می‌نمود». شهید مطهری در این‌باره بیان می‌کنند که کسی با «داشتن» می‌خواهد چشم‌ها را پُر کند و یک کسی با «ندارم ولی بی‌نیازم و اعتنا نکردن» چشم‌ها را پُر می‌کند. پیامبران در نهایت سادگی بودند ولی همان سادگی، آن جلال و جبروت‌ها و حشمت‌ها را خُرد می‌کرد (مطهری، ۱۳۸۰، ۱۰۸).

باید توجّه داشت که قناعت، بخل‌ورزیدن یا مصرف‌نکردن نیست. قناعت آن است که انسان از امکانات خویش به‌صورت صحیح و با رعایت الگوی مناسب بهره گیرد و به آن راضی باشد. امام علی(ع) قناعت را بهره‌مندی از دنیا به اندازهٔ کفایت و رفع نیاز می‌دانند و در تفسیر و ویژگی انسان قانع می‌فرمایند: «و من اقتصر علی بُلغةِ الکَفافِ فقد انتظَم الراحة و تبوَّأَخَفض الدَّعة و الرغبة مفتاح النَصب» (شریف رضی، ۱۴۱۴، ۵۴۱) «کسی که به اندازهٔ کفایت زندگی، از دنیا بردارد به آسایش دست یابد و آسوده‌خاطر گردد درحالی‌که دنیاپرستی کلید دشواری و مرکب رنج و گرفتاری است».

برخلاف تعریفی که برای قناعت در کتب لغت آمده است، امام علی(ع) ملاک قناعت را محدودیّت برخورداری و بهره‌مندی کم از دنیا نمی‌داند، بلکه بهره‌مندی و برخورداری به اندازهٔ کفاف و رفع نیاز را ملاک قناعت بیان می‌فرماید و توجّه به دنیا بیش از حدّ نیاز، رسیدن به مرحلهٔ دنیاپرستی است که این مرحله انسان را گرفتار می‌سازد. البته قناعتِ مطرح‌شده در زمینهٔ اقتصادی هرگز به معنی کوشش‌نکردن و فراهم نکردن رفاه و آسایش نیست بلکه همان‌گونه‌که می‌دانیم اسلام توصیه‌های بسیاری نسبت به کار و کوشش در جهت مصالح و منافع انسانی دارد و هرگونه بهره‌مندی انسان را در گرو تلاش و کوشش وی می‌داند: «وَأَنْ لَیْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلّا مَا سَعَیٰ[2]».

۱. حدید/۲۷
۲. نجم / ۳۹

www.SID.ir

Archive of SID

توصیه به قناعت و رضایت داشتن از وضع موجود، هرگز به‌معنای عدم تلاش برای بهبود وضعیّت فعلی نیست. امام علی(ع) می‌فرمایند: «... منهم من اقعده عن طلب الملک ضُؤُلة نفسه، و انقطاع سببه، فقصّرته الحال علی حاله، فتحلّی باسم القناعة، و تزّین بلباس اهل الزّهادة و لیس من ذلک فی مَراحٍ و لامَغدی» (شریف‌رضی، ۱۴۱۴، ۵۷۶) «... برخی از مردم از فرط ضعف و درماندگی، دست از قدرت‌خواهی کشیده‌اند و روزگار آنان را به پذیرفتن وضعیتی که دارند ناگزیر ساخته است و آنان همین را به‌نام قناعت جلوه‌گر ساخته‌اند و لباس زهد و پارسایی بر اندام خویش آراسته‌اند، درصورتی‌که هیچ‌گونه پیوندی با قناعت و پارسایی ندارند». آنان مدعّی قناعت‌اند، ولی در واقع اهل کار و کوشش نبوده و به‌دلیل راحت‌طلبی و خودخواهی، زهد منفی را برگزیده‌اند و به‌نام قناعت این شیوه را پیشهٔ خود ساخته‌اند. بر اساس نکات یاد شده می‌توان نتیجهٔ قناعت و اثر آن بر فقرزدایی از خانواده را در موارد ذیل خلاصه کرد:

۱. خانوادهٔ قانع به واسطهٔ عزّت نفس و عدم اظهار نیاز به دیگران، بر توانمندی‌های خویش تکیه می‌کند. و همین امر سبب شکوفایی و رشد توانمندی اعضای خانواده می‌شود و در نتیجه خانواده به امتیاز بزرگ خودکفایی دست می‌یابد. اعضای چنین خانواده‌ای هیچ‌گاه تنبل و بیکار نخواهند بود و نهایت سعی و کوشش را برای بهبود وضع معیشت خود و دیگران به کار می‌گیرند.

۲. به‌کاربستن قناعت در زندگی، به‌طور مستقیم بر امکانات مالی و اقتصاد خانواده اثر می‌گذارد و از مخارج غیرضروری و هرگونه اسراف و تبذیر جلوگیری می‌کند. در نتیجه، امکانات مالیِ خانواده هدر نمی‌رود و سرمایهٔ خانواده محفوظ می‌ماند. خانواده‌های متمکّن نیز اگر قناعت پیشه کنند، باعث رشد سرمایه‌ها و امکانات اقتصادی ایشان خواهد شد.

۳. قناعت یکی از شاخصه‌های بالندگی و خلاقیّت و عزّت است که ممکن است در وجود یک فرد یا یک خانواده مسلمان تحقّق یابد. هرکس می‌تواند با توجّه به شرایط و وضعیّتی که در آن قرار دارد طبق این اصل الهی رفتار کند و در سایهٔ چنین فرهنگی به خانواده‌ای معتدل و به دور از افراط و تفریط دست پیدا کند. در چنین خانواده‌ای همه به حقوق فردی خود راضی هستند و حرص و طمع، اعضای آن را در دام خود اسیر نمی‌کند و همهٔ اعضای خانواده همّت خود را بر ارتقای بنیهٔ اقتصادی و علمی و فرهنگی خانواده متمرکز می‌گردانند.

۳-۳. اولویت در مصرف

یکی دیگر از مؤلّفه‌های مهم مصرف مدبّرانه، رعایت اولویت در مصرف است. توجه‌نکردن به

www.SID.ir

Archive of SID

این معیار، سبب هدر رفتن سرمایهٔ خانواده و گاهی از میان رفتن سرمایه‌های ملی خواهد شد. نیازهای انسان به کالاها و وسایل رفاهی به قدری متنوع‌اند که اکثریت مردم جامعه درآمدشان پاسخ‌گوی همهٔ آن نیازها نیست. از این جهت توجه به اولویت در تخصیص درآمد خانواده به این‌گونه نیازها ضروری است. بنابراین، همهٔ مردم اعم از فقیر و ثروتمند، لازم است برای تدبیر در معیشت، اولویت‌های مصرف را در نظر بگیرند. اولین نکته توجه به نیازهای اساسی زندگی است و سپس در رفع نیازهای رفاهی و افزایش آسایش و آموزش خانواده حتی جامعه، اقدام کرد. تا زمانی‌که افراد خانواده از نظر مواد غذائی و لباس تأمین نشوند، نمی‌توان به آن‌ها بسته‌های آموزشی و فرهنگی پیشنهاد کرد. حضرت علی(ع) فرمود: «من اشتغل بغیر المهّم ضیّعَ الاَهَمَّ» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰، ۲۶) «هر کس به چیزی که مهم نیست بپردازد آنچه را که اهمیت بیشتری دارد، از دست می‌دهد». اگر کسی برای خرید وسائل منزل یا پوشاک و مرکب غیرضروری، از درآمد خود پس‌انداز کند تا جایی که خود و خانواده‌اش به این دلیل دچار سوءتغذیه شوند، ممکن است بالاخره بتواند آن وسیله یا کالای غیرضروری را تهیه کند، ولی به‌دلیل پرداختن به یک موضوع کم‌اهمیت، آنچه را که مهم‌تر بوده است، یعنی تندرستی و سلامت را از دست داده‌است، خواه‌ناخواه برای بازگرداندن نعمت سلامتی هزینه‌های زیادی را باید متقبّل شود.

دومین مطلب دراین‌باره، توجه به اولویت‌ها در تأمین هزینهٔ مصارف است. نخست خانواده، سپس پدر و مادر، خویشان نیازمند و بعد از آن سایر نیازمندان را در برمی‌گیرد. پیامبر اکرم(ص) می‌فرماید: «اذا کان احدکم فقیراً فلیبدأ بنفسه، فإن کان فضلاً فَعَلی عیاله، فإن کانَ فضلاً فَعَلی قرابتَهِ أو عَلی ذی رَحمِهِ، فأَنَ کانَ فضلاً فهاهُنا و هاهُنا» (نسائی، ۱۴۱۱، جلد ۷، ۳۰۴) «هر یک از شما که فقیر است، نخست نیازهای خود را تأمین کند، اگر مالی افزون آمد، به خانواده‌اش بدهد، اگر بیشینه‌ای ماند، به خویشان یا بستگانش بدهد و اگر باز هم ماند، این سو و آن سو هزینه کند. همچنین، رسول خدا(ص) فرموده‌اند: «ألا أُنَبِّئُکُم بِخَمسَ ةٍ دنانیر بأحسنها و أفضَلِها؟ قالوا: بَلی. قالَ: أفضَل الخَمسَةِ: الدینارُ الذی تُنفِقهُ علی والدتک، و أفضلُ الأربَعةِ: الدینارالذی تُنفِقُهُ علی والِدِک، و أفضلُ الثلاثـةِ: الـدینارُ الـذّی تُنفِقُ هُ علـی نفسـک و اهلک، و أفضلُ الدینارین: الدینارُ الذی تُنفِقُهُ علی قرابتک، و أخَسُّها و اَقَلُّها اَجراً: الدینار الذی تنفقه فی سبیل‌الله» (نوری، ۱۴۰۸، جلد ۷، ۲۴۱) «آیا آگاهی‌تان ندهم که از پنج دینار، کدام

www.SID.ir

Archive of SID

نیکوتر و برتر است؟» گفتند: آری البته، فرمود: «برترین پنج دینار، آن دیناری است که یک دینار آن را برای مادرت هزینه کنی و از چهار دینار باقی‌مانده، آن دیناری که برای پدرت هزینه کنی و از سه دینار، آن دیناری که برای خود و خانواده‌ات مصرف نمایی و از دو دینار، آن دیناری که به مصرف خویشاوندانت برسانی، و فروترین و کم‌پاداش‌ترین دینار آن است که در راه خدا انفاق کنی». در این روایت به نظر می‌رسد که منظور از انفاق فی‌سبیل‌الله، هزینه‌کردن برای افرادی که ناشناس هستند و هیچ قرابتی با شخص ندارند، باشد. مسلّم است که هزینه‌کردن برای پدر و مادر و خانواده و خویشان هم برای رضایت خداوند است و اگر نیّت رضای الهی نباشد، آن خرج کردن ارزش چندانی ندارد. یکی از راهکارهای برون‌رفت از فقر این است که هنگامی‌که درآمد شخص محدود باشد و کفاف زندگی خودش را هم به‌سختی بدهد، اولویت در مصرف شخص است و در روایات آمده است که یک فرد مسلمان نباید اقدام به کاری کند که آن کار به نفع برادر دینی باشد، امّا خود وی زیانی بیش از آن سود را متحمل شود. مثل اینکه پولی را که خود لازم دارد به دیگری بدهد تا مشکل او حل شود و سپس خود شخص ندانند برای رفع مشکل خود از کجا و چه کسی کمک بگیرد و به زحمت و مشقت افتد. امام صادق(ع) فرمود: «لاتدخُل لاخیک فی أمرٍ مضّرته علیک أعظم من منفعته له»، (کلینی، ۱۴۰۷، جلد ۴، ۳۲) «در کاری که زیانش بر تو بیشتر از سود آن برای برادرت است وارد نشو». البته هرگاه نیاز کمک‌شونده غیرضروری و نیاز کمک‌کننده ضروری باشد، این انتخاب صورت می‌گیرد. نیز، هرگاه میزان نیاز هر دو یکی باشد و شخص با وجود نیاز داشتن، دیگری را بر خود ترجیح دهد «ایثار» خواهد بود، و در این شرایط می‌تواند فقط از حق خود ایثار کند. در آیات قرآن به ایثار اشاره شده است و چنین کسانی را رستگار معرفی می‌کند «... وَ لا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَ يُؤْثِرُونَ عَلى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ[1]»، «... و در دل خود نیازی به آنچه به مهاجران داده شده احساس نمی‌کنند و آن‌ها را بر خود مقدم می‌دارند هرچند خودشان بسیار نیازمند باشند، کسانی که از بخل و حرص نفس خویش بازداشته شده‌اند، رستگارانند». «وَيُطْعِمُونَ الطَّعامَ عَلى حُبِّهِ مِسْكِيناً وَيَتِيماً وَأَسِيراً[2]»، «و غذای خود را با اینکه به آن علاقه و نیاز دارند به مسکین و یتیم و اسیر می‌دهند».

۱. حشر/۹
۲. انسان/۸

www.SID.ir

Archive of SID

۳-۴. شأن

شأن در کتب لغت به‌معنای امر مهم (فراهیدی، ۱۴۰۹؛ جلد ۶، ۲۸۷؛ ابن‌منظور، ۱۴۱۴، جلد ۱۳، ۲۳۰)، حال و امر (طریحی، ۱۳۷۵، جلد ۶، ۲۷۰) آمده است. مصطفوی معتقد است که معنای اصلی «شأن» ظهور امر و تجلّی عملی از حالت باطنی است و تفاوت آن با عمل این است که شأن بر اظهارات و اعمال از حیث انتسابشان به فاعل و جهت صدور آن اطلاق می‌شود؛ درحالی‌که در عمل صِرف اختیار فاعل و تحقق وقوع عمل مراد است (مصطفوی، ۱۳۶۸، جلد۶ ، ۱۱-۹).

کلمهٔ شأن در قرآن، در چهار موضع آمده است: یونس/۶۱؛ نور/۶۲؛ الرحمن/۲۹؛ عبس/۳۷. بنابه‌قول راغب در مفردات، «شأن» به‌معنای حال و امری است که بر وفق و به صلاحیت پیش می‌آید و این کلمه استعمال نمی‌شود مگر در احوال و امور بزرگ (راغب، ۱۴۱۲، ۴۷۰؛ عابدینی، ۱۳۷۸، ۲۶۵-۲۵۴). از آموزه‌های دینی چنین برمی‌آید که رعایت شأن افراد در بهره‌مندی از امکانات و تعیین نوع و میزان مصرف، مؤثر است. در نظام اسلامی، ارزش‌ها، شایستگی‌ها و توانمندی‌های افراد، جایگاه اجتماعی و مسئولیت آنان را مشخص می‌سازد و این جایگاه‌ها به‌نوبهٔ خود، وظایف افراد را تعیین می‌کنند. بنابراین، شأن هر فرد که همان موقعیت و جایگاه عرفی و اجتماعی اوست، وظایفی را بر دوش او قرار می‌دهد و او حق دارد متناسب با شأن خویش از امکانات لازم استفاده کند تا به تکلیف خود به شایستگی عمل کند. درعین‌حال، ماجرای ازدواج رسول خدا با زینب، همسر مطلّقه زید، غلام آزاد شدهٔ آن حضرت[1] و نیز داستان ازدواج جُوَیبِر، جوان فاقد امکانات مادّی و وجاهت اجتماعی، با زُلفاء، دختری از خانوادهٔ اصیل و ثروتمند، به دستور رسول خدا(ص) (کلینی، ۱۴۰۷، جلد ۵، ۳۴۱-۳۳۹)، و مانند این‌ها، خط بطلانی قاطع بر شأن‌های اعتباری در عُرف‌های غیرواقعی می‌کشند.

فقهای اسلام، در مواردی به موضوع شأن پرداخته‌اند: در بحث نفقهٔ زوجه و تأمین نیازهای همسر که بر عهدهٔ شوهر است. شیخ طوسی می‌گوید: «اگر زن از خانواده‌ای بزرگ و دارای شرافت نسب، مال و ثروت باشد که امثال او دست به خمیر کردن و پختن و جارو زدن نمی‌زنند ... بر مرد لازم است خادم یا خادمانی برایش بگیرد» (طوسی، ۱۳۸۷، جلد ۶، ۴). صاحب «حدائق» نیز تصریح کرده است که معیار حال زن در خانهٔ پدرش یعنی سطح زندگی خانوادگی اوست (بحرانی، ۱۴۰۹، جلد ۲۵، ۱۲۳). با این نگاه امتیاز و تمایز اجتماعی نیز می‌تواند نوعی نیاز را تعریف و میزان

۱. احزاب/۳۸-۳۷

www.SID.ir

Archive of SID

مصرف را تعیین کند. شهید ثانی در بحث نیازمندی‌های مادّی همسر، برای زنی کـه اهـل «تجّمـل» است، تهیهٔ لباس‌های شیک‌تر و زیباتر از لباس‌های معمـولی را لازم مـی‌دانـد (شـهید ثـانی، ۱۴۱۶، جلد ۸، ۴۵۸). ناگفته پیداست که همهٔ این‌ها در صورت داشـتن تمکـن و توانمنـدی شـوهر صـدق می‌کند و میزان آن تا حدّی باشد که رنگ «اسراف» و «اِتراف» به خود نگیرد.

در مبحث حج، یکی از شرایط وجوب حج در اسلام داشتن اسـتطاعت مـالی اسـت. دربـارهٔ استطاعت دو مسئله مرتبط با شأن وجود دارد که در صورت عدم رعایت هـر کـدام از آن‌هـا، حـج اداءشده کفایت از حَجَّةالاسلام نکرده و همچنان بر ذمّه شخص باقی می‌ماند. فقهای اسلام داشتن نفقه و مئونهٔ خود و عیال متناسب با شأن، پس از بازگشت از سفر حج را لازم می‌دانـد کـه اصـطلاحاً شرط رجوع به کفاف نامیده می‌شود (حسینی شیرازی، ۱۳؛ تبریزی سـبحانی، ۱۴۲۰، ۱۸). دیگـری داشتن توشه و راحله مناسب با شأن خود می‌باشد.

در مبحث خمس، نیز پس از بیان این حکم شرعی که مقدار خمس پس از اخراج مئونه و هزینـهٔ زندگی محاسبه می‌گردد، دخالت شأن و جایگاه شخص را در تعیین مقدار و نوع هزینه‌های زندگی، با عباراتی همچون «ممّا یلیق بحاله» و «ممّا یناسب حاله» نشان داده‌اند. (شهید ثانی، ۱۴۱۶، جلـد ۱، ۴۶۶؛ کاشف‌الغطاء، جلد ۲، ۱۱؛ بروجردی، ۱۳۸۰، ۸۸؛ خویی، ۱۴۱۶، جلد ۱، ۱۹۵).

در مبحث زکات، بر اساس روایات، فقیری که خـادم داشـته و بـه آن نیازمنـد اسـت، مسـتحق دریافت زکات می‌باشد. نقل شده ابوبصیر و یکی دیگر از اصحاب امام صادق(ع) بـر ایشـان وارد شدند. ابوبصیر به حضرت گفت: همانا ما دوستی داریم که مردی راست گفتـار اسـت و آن چنـان که ما خدا را اطاعت می‌کنیم او نیز چنین می‌کند. سپس حضرت فرمود: «من هـذا یـا ابـا محمـد الـذّی تزکیّـهِ؟» فرمـود: «ای ابامحمـد! ایـن کیسـت کـه چنـین تعـریفش مـی کنـی؟» گفـت: «عباس‌بن‌ولیدبن‌صبیح». حضرت فرمود: «رَحِمَ اللـهُ الولیـدَ بـنَ صـبیح، مـا لَـهُ یـا ابامحمـد؟» «خداوند ولید بن صبیح را رحمت کنـد، او را چـه شـده اسـت ای ابامحمـد !» ابامحمـد گفـت: «فدایت گردم، او خانه‌ای به ارزش ۴ هزار درهم دارد و نیز کنیز و غلامی دارد که هر روز بین دو تـا چهار درهم به شترش آب می‌نوشاند که این به جز هزینهٔ علف اوسـت و همچنـین خـانواده‌ای نیـز دارد. آیا او می‌تواند چیزی از زکات بگیرد؟» حضرت فرمودند: «نعـم»، «بلـی». سـپس ابوبصـیر گفت: اما او صاحب این اموال است. حضرت فرمودند: «یا ابا محمد فتأمُرُنی أن آمُرَه اَن یبیـع دارَه و هی عِزُّهُ و مسقَطُ رأسه أَو یبیعَ جاریتَهُ التی تَقیه الحَّرَ و البَردَ و تَصونُ وَجهَهُ و وجـه عیالِـهِ أَو عـنَ

www.SID.ir

Archive of SID

یبیعَ غُلامَهُ و جَمَلَهُ و هو معیشَتُهُ و قُوتُهُ بَل یَأخُذُ الزَّکاة و هـی لَـهُ حـلالٌ و لایبیـعُ دارَهُ و لاغُلامَـهُ و لاجَمَلَهُ»، «ای ابا محمد آیا دستور می‌دهی که به او امر کنم که خانه‌اش را بفروشد در حالی که آن خانه، عزت او و زادگاهش است، یا اینکه کنیزش را که او را از گرما و سـرما محافظـت مـی‌کنـد و آبروی او و خانواده‌اش را حفظ می‌کند بفروشد و یا غلام و شترش را که همانا مایه زندگانی و قـوت اوست بفروشد؟ نه. بلکه او زکات می‌گیرد و برای او این زکات حلال است و نیازی به فروش خانه، غلام و شتر نیست» (کلینی، ۱۴۰۷، جلد ۳، ۵۶۲). از فرمودۀ امام چنین فهمیده می‌شود، حفـظ و نگهداری آبروی افراد ولو از طریق حفظ خانه و عدم فروش آن واجب است، چرا که شـأنیّت فـرد در جامعه و اعتبار وی با این کار خدشه دار می‌شود و چنین شخصی مستحّق دریافت زکات است.

در مجموع، دست‌کم شش مؤلفه را برای «شأن» می‌توان برشمرد: ۱. میزان درآمـد؛ ۲. منطقـۀ جغرافیایی محّل سکونت و اقامت؛ ۳. نوع شغل و کار؛ ۴. خاندان و قبیلـه و طبقـۀ اجتمـاعی؛ ۵. زمان و مکان؛ ۶. آداب و رسوم (شـعبانی، ۱۳۹۴، ۱۲۲-۱۱۹). تعریـف شـأن بـه مجموعـه‌ای از شرایط اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و فیزیکی شخص، به این معنـا نیسـت کـه اسـلام همـه ایـن شرایط را بدون قید و شرط می‌پذیرد و رعایت آن را توسط افـراد لازم مـی‌دانـد بلکـه در ایـن میـان محدودیت‌ها و قیودی نیز بر این مفهوم از سوی شارع در نظر گرفته شده است که می‌تواند به‌عنوان اصلی‌ترین وجه تمایز شأن با رفتارهای مصرف‌گرایانه و تجمّل‌گرایانه در جهت عـدالت اجتمـاعی باشد. لزوم رعایت سطح زندگی عموم مردم یکی از اصول اساسی مصرف مدبّرانه است کـه شـهید سیدمحمدباقر صدر در این‌باره می‌فرماید: اسلام به هیچ یک از آحاد جامعه اجـازه نمـی‌دهـد کـه بیش از حدّ معمول و طبیعی مصرف نماید و نیازهای طبیعی‌اش را بیش از اندازۀ لازم بـرآورد. اگـر فرد از حدّ و مرز معمول تجاوز نماید، مُسرف شناخته می‌شود و دولت بایـد او را از ایـن کـار منـع کند. این کار یکی از راهکارهایی است که اسلام در جهت برانداختن اختلاف طبقـاتی موجـود در سطح زندگی مردم جامعه، به کار گیرد (صدر، ۱۳۵۹، ۳۴).

۴. رابطۀ مصرف مدبّرانه با فقرزدایی از خانواده اسلامی

بررسی رابطۀ مصرف مدبّرانه با فقرزدایی از خانواده اسلامی، نیازمند فهم فقر و روش‌های کـاهش فقر از دیدگاه اقتصاد اسـت. تعـاریف گونـاگون فقـر از دیـدگاه اقتصـاددانان، در دو گـروه اصـلی تقسیم‌بندی می‌شود: نخست، عدم تکافوی منابع (درآمد) جهت تأمین ضروریات زنـدگی اسـت.

فصلنامه علمی-پژوهشی

دوره ۱۰، شماره ۳
تابستان ۱۳۹۷
پیاپی ۳۹

www.SID.ir

Archive of SID

در این حالت، نوعا فقر با مقایسه و سنجش درآمد اندازه‌گیری می‌شود. در این دیدگاه، فقر به‌طور وسیعی یک اصطلاح پولی تلقی می‌شود و بیشترین تحلیل‌های فقر از آن شروع می‌شود (هاقتون و خاندکر[1]، ۲۰۰۹، ۲). تعریف دوم؛ محرومیت‌هایی است که قابلیت افراد را محدود می‌کند. در این دیدگاه فقر عبارت است از: فقدان قابلیت‌های کلیدی و همچنین درآمد و آموزش ناکافی، فقدان سلامتی، ناامنی، اعتماد به‌نفس پایین، حس ضعف و ناتوانی و فقدان حقوقی نظیر آزادی بیان (سِن[2]، ۱۹۹۹، ۳۰).

بر اساس اقتصاد متعارف، عموماً دو دسته سیاست در جهت فقرزدایی ارائه می‌شود: دستهٔ نخست که از آن به‌عنوان سیاست‌های مستقیم کاهش فقر یاد می‌شود و به‌دنبال افزایش رشد اقتصادی و هم‌زمان اجرای مداخله‌هایی از سوی دولت در جهت کاهش فقر است (ژوانگ[3]، ۲۰۱۰، ۱۶). از جملهٔ این‌گونه مداخلات می‌توان به اختصاص اعتبارات خرد یا پرداخت یارانه به فقرا نام برد. همچنین اجرای سیاست‌های عمومی مانند اجرای طرح‌های اشتغال عمومی یا اصلاحات اراضی از جملهٔ این مداخلات است (حسن‌زاده، ۱۳۸۵، ۴۷). دسته دوم که از آن به‌عنوان سیاست‌های خدمات اجتماعی عمومی یاد می‌شود، به‌دنبال افزایش دسترسی فقرا به خدمات اجتماعی مانند بهداشت و آموزش است (سِن، ۲۰۰۱، ۱۷). در واقع، با ایجاد فرصت آموزش و بهداشت، امکان کاهش فقر برای کم‌درآمدها در جامعه مهیا شده است. البته قابل ذکر است نهادگرایان در اقتصاد متعارف، عوامل نهادی را نیز در کاهش فقر موثر می‌دانند. این رویکرد، با در نظر گرفتن دو سیاست مذکور فقرزدایی، سیاست متناظری را در بستر محیط نهادی پیشنهاد می‌دهد. موضوعاتی چون رشد به نفع فقرا، سازمان‌های مردم‌نهاد و اصلاح نهادهای عمومی از جمله موارد آن است (غفاری، ۱۳۹۳، ۲۳۲-۲۲۵).

بررسی سیاست‌های پیشنهادی اقتصاد متعارف در کاهش فقر در جامع‌ترین آن به اصلاح نهادهای اجتماعی تأکید کرده و به نهاد خانواده توجهی ندارد. این درحالی است که اسلام، به خانواده به‌عنوان پایه‌ای‌ترین نهاد تشکیل‌دهندهٔ جامعه از لحاظ اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی نگریسته و دستورالعمل‌ها و سیاست‌های مشخصی را پیشنهاد می‌دهد. بر این اساس، برای دستیابی به یک الگوی اقتصادی مطلوب برای خانواده، باید عملکرد و روابط اقتصادی زوجین

1. Haughton & Khandker
2. Sen
3. Zhuang

www.SID.ir

Archive of SID

اصلاح شود؛ میان زن و شوهر در ارتباط با چگونگی مصرف و هزینه‌ها توافق صورت گرفته و مدیریت آگاهانهٔ اقتصاد خانواده بر پایهٔ تفاهم انجام شود. همچنین باورهای فرزندان در ارتباط با باورهای مصرف باید تصحیح شود و اصول مدیریت اقتصاد خانواده به آنان آموزش داده شود. گزینش درست همسر نیز از دیگر عوامل مؤثر بر مصرف مدبّرانه است. آقا و بانوی خانواده دو رکن اساسی هستند که باید با اصلاح الگوی مصرف، در رفع معضل فقر و ایجاد عدالت اجتماعی در جامعهٔ اسلامی بکوشند. در ادامه مهم‌ترین و بارزترین عوامل اثرگذار بر مصرف مدبّرانه و درنهایت، الگوی اقتصادی خانواده به اختصار بررسی خواهد شد.

۴-۱. رابطهٔ ازدواج مطلوب و فقرزدایی

یکی از مهم‌ترین عوامل مؤثر بر مصرف مدبّرانه و الگوی اقتصادی خانواده، انتخاب درست همسر است. در مرحلهٔ انتخاب همسر بیش از هر چیز، باید کفویّت مورد توجه قرار گیرد. «هم‌کفو بودن» به‌صورت‌کلی یعنی همتایی و هماهنگی در مسائل مربوط به جهان‌بینی؛ یعنی سنخیت‌داشتن، تناسب‌داشتن، موزون‌بودن، هماهنگی و همتایی داشتن (محمدی، ۱۳۸۷، ۸۸). فقهای امامیه، همسانی زوجین در اسلام و ایمان را معتبر دانسته‌اند (شهید ثانی، ۱۴۱۷، جلد ۵، ۲۳۴). در قرآن کریم نیز، ملاک اصلی هم‌کفو بودن به‌صراحت همسانی زوجین در دین و ایمان دانسته شده است: «وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ ... وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا[1] ...». کفویت دینی زوجین، مبنای سازگاری اخلاقی زوجین است؛ چنان که در ذیل آیهٔ مذکور می‌خوانیم: «أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ، وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ، وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ[2]»، (بروجردی طباطبایی، ۱۳۸۰، جلد ۲، ۲۰۵؛ مکارم، ۱۳۷۴، جلد ۱۶، ۳۹۱).

بعضی از فقهای امامیّه براساس حدیث امام صادق(ع) که فرموده‌اند: «الکفو اَن یکونَ عفیفاً و عنده یسارٌ» (طوسی، ۱۴۰۷، جلد ۷، ۳۹۴) «کسی شایستگی ازدواج را دارد که پاکدامن باشد و از نظر مالی تنگ‌دست نباشد و گشایشی داشته باشد»، کفویت اقتصادی را نیز شرط صحت ازدواج دانسته‌اند. صاحب جواهر تمکن از نفقه را شرط می‌داند و معتقد است بدون تمکن از نفقه، نکاح تداوم پیدا نمی‌کند (نجفی، ۱۳۷۴، جلد۳۰، ۱۳۰). با وجود این، با توجّه به آراء و نظرات اکثر علما و فقهای اسلام، همسانی یا کفویت اقتصادی، ملاکی ضروری در همسرگزینی و

۱. بقره/۲۲۱
۲. بقره/۲۲۱

فصلنامه علمی-پژوهشی

دوره ۱۰، شماره ۳
تابستان ۱۳۹۷
پیاپی ۳۹

www.SID.ir

Archive of SID

ازدواج نیست و تأثیری در صحت شرعی آن ندارد، زیرا خداوند سبحان در کنار امـر بـه ازدواج، از فضل خود به فقرا وعدهٔ غنا داده است: «إِنْ يَكُونُوا فُقَرَاءَ يُغْنِهِمُ اللّـهُ مِـنْ فَضْـلِهِ[1]». در سـیرهٔ عملـی معصومین(ع) نیز تنها کفویت با محوریت دین و اخلاق لحاظ شده است (مجلسی، ۱۴۰۳، جلد ۱۰۰، ۳۷۲).

۲.۴. تأثیر عملکرد اقتصادی والدین بر فقرزدایی از خانواده اسلامی

هزینه‌های مراسم و مراحل ازدواج، انتخاب محل سکونت، نوع خانه، وسـایل خانـه، نـوع وسـیلهٔ نقلیّه، نوع سرگرمی‌ها، انتخاب محل تحصـیل فرزنـدان، و ... هـر یـک بـه نوبـه خـود مـی‌تواننـد مدیریت خانواده را از نظر اقتصادی تحت تأثیر قرار دهند. مثلاً، برگزاری یک جشن ازدواج پرهزینه ممکن است تمام پس‌انداز و موجودی زن و شوهر را تلف کند و آنان را زیر بـار کمرشـکن بـدهی قرار دهد که پرداخت اقساط ماهانهٔ آن برخی اوقات سهم زیادی از درآمد خـانوادهٔ نوپـا را از بـین ببرد (رزاقی، ۱۳۹۲، ۱۶-۱۵؛ رزاقی، ۱۳۹۲، ۴۳) و سبب ایجاد فقر در خـانواده و بـه تبـع آن در جامعه شود. در اسلام، بی‌تردید، ریاست و سرپرستی اقتصاد خانواده با مرد است، چنان که پیـامبر اکرم(ص) فرموده‌اند: «الرَّجلُ راعٍ علی أهل بیته و کلُّ راعٍ مسئولٌ عن رعیته و المرأة راعیةٌ علی مال زوجها و مسئولةٌ عنه» (نوری، ۱۴۰۸، جلد ۱۴، ۲۴۸). نان‌آور خانه از نظر هزینه‌هـا، بایـد حـرف آخر را بزند. برای خودداری از اعمال روش‌های خودکامه، نان‌آور بایـد توجیـه لازم را بـرای رفتـار مصرفی خویش ارائه دهد و به همین دلیل وی ناگزیر از داشتن اطلاعات و شناخت بیشتری دربارهٔ اقتصاد خانواده می‌باشد.

بانوی خانه نیز باید با اِعمال تدبیر و مدیریت خـویش، هزینـه‌هـای خـانواده را کـاهش دهـد. خانم‌های خانه‌دار با کار در خانه و از همه مهم‌تـر رفتـار مهربانانـه بـا شـوهر و فرزنـدان، بـه‌طـور غیرمستقیم درآمدزایی می‌کنند. برعکس، خانم‌های شاغل نیز که به‌طور مستقیم در افزایش درآمـد خانواده سهیم‌اند، به سبب این کـه زمـان کمتـری را در منـزل بـه سـر مـی‌برنـد، اغلـب ناگزیرنـد هزینه‌های بیشتری را برای تهیهٔ غذا، نگهداری کودکان و ایـاب و ذهـاب و ماننـد ایـن‌هـا بپردازنـد (رزاقی، ۱۳۹۲، ۸۹ـ۸۷). بانوی خانواده با شناخت نیـاز ــ کـه عبـارت اسـت از «نیرویـی کـه از ذهنیات و ادراک آدمی سرچشمه می‌گیرد و اندیشه و عمل را چنان تنظیم می‌کند که فـرد بـه انجـام رفتاری می‌پردازد تا وضع نامطلوب را در جهتی معین تغییر دهد و حالت نارضایتی را به رضایت و

۱. نور/۳۲

www.SID.ir

Archive of SID

برطرف‌کردن نیاز تبدیل کند» (گروهی از اساتید، ۱۳۷۰، ۵۶) ــ و مدیریت آن‌ها و تفکیک نیازهای واقعی از نیازهای کاذب و مدیریت درآمد و هزینه، زمینهٔ لازم برای رشد و تعالی خانواده را مهیا می‌سازد. در اهمیّت نقش زنان در خانواده، در روایتی از اَنَس آمده است که زنان خدمت پیامبر(ص) رسیدند و گفتند: ای رسول خدا، مردان به جهاد برتری یافتند و ما عملی نداریم که به مقام مجاهدین در راه خدا برسیم. رسول خدا فرمود: «من قعدت منکنَّ فی بیتها فانها تُدرک عمل المجاهدین فی سبیل‌الله» (سیوطی، ۱۴۰۴، جلد ۵، ۱۹۷) «هر کدام از شما در خانه بماند (و به وظایفش عمل کند)، او به مقام مجاهدین راه خدا می رسد». مسلم است که منظور پیامبر(ص) فقط ماندن در خانه، بدون انجام وظایف نیست، بلکه منظور این است که نقش بانوی خانه در صورت آگاهی از انجام تکالیف و ایفای درست نقش خود، به اندازهٔ مجاهدین برای جامعهٔ اسلامی دارای اهمیت و ارزش می‌باشد. زنان برای انجام نقش خانه‌داری و نگرش به مسائل خانواده، نیازمند آموزش، راهنمایی و هدایت هستند. آن‌ها باید از عواقب صَرف هزینه برای نیازهای کاذب که ناشی از مصرف‌گرایی است، آگاه شوند. بانوی خانه‌دار باید روان‌شناس، پرستار، آشنا به فنون تغذیه، امور مالی، هنرمند و در نهایت مشاور و همراه اعضای خانواده باشد و این امور جز با افزایش آگاهی و کسب مهارت و تمرین زیاد به‌دست نخواهد آمد.

۴-۳. آموزش‌های اقتصادی به فرزندان

به‌طور طبیعی والدین آموزش‌های بسیاری به فرزندان خود می‌دهند، با این حال آموزش امور مالی و مسائل اقتصادی یکی از موضوعاتی است که اغلب موردغفلت واقع می‌شود. فرزندان خانواده می‌توانند در سنین پایین از مطالبی در این زمینه آگاهی پیدا کنند که در بزرگسالی به موفقیت و آسایش بیشتری در زندگی آنان بینجامد. این آموزش‌ها می‌توانند به‌طور مستقیم یا به‌طور غیرمستقیم صورت بگیرند.

در آموزش‌های مستقیم، والدین با فرزندان در زمینهٔ این مسائل اقتصادی گفت‌وگو می‌کنند: ۱. توجه به حفظ اموال شخصی و عمومی؛ ۲. تذکرات لازم به فرزندان در هنگام خرید مبنی بر توجه به دوام و قیمت کالاها؛ ۳. انتقال تجربیّات والدین با توجه به سنّ و میزان درک و پذیرش آنان؛ ۴. مصرف صحیح انرژی‌ها.

در آموزش‌های غیرمستقیم، روش‌ها، رفتار و عملکرد والدین تا حدود زیادی به فرزندان منتقل می‌شود. علاوه بر این، از برخی شیوه‌های عملی نیز می‌توان استفاده کرد، از جمله: ۱. سرپرستان

فصلنامه علمی-پژوهشی

دوره ۱۰، شماره ۳
تابستان ۱۳۹۷
پیاپی ۳۹

www.SID.ir

Archive of SID

خانواده می‌توانند یک ساعت از شب‌های خود را به اندیشیدن در مورد فعالیت‌های روز گذشته از جمله مخارج مصرفی خود و برنامه‌ریزی برای روز بعد اختصاص دهند. قابل‌مشاهده بودن این کار به‌طور مکرر برای فرزندان ملکه خواهد شد (ارشدی، ۱۳۹۴، ۶۷)؛ ۲. مسئولیت خرید بخشی از لوازم مصرفی روزانه، به کودکان و نوجوانان سپرده می‌شود؛ ۳. والدین مبلغی را به‌عنوان «پول‌توجیبی» در اختیار فرزندانشان می‌گذارند که این مبلغ با توجه به درآمد خانواده و هزینه‌های تعریف‌شده تعیین می‌شود؛ ۴. والدین عملاً به فرزندان خود می‌آموزند که اولویت اول، خرید وسایل ضروری و موردنیاز و اولویت دوم خواستن و دوست داشتن است که ضمن همین آموزش، فرزندان در جهت پس‌انداز برای خریداری یک کالای مورد نیاز خود هدایت می‌شوند؛ ۵. والدین عملاً مهارت‌هایی از قبیل نگهداری کودک، خرید موادغذایی یا پختن غذا و کارهای هنری و صنایع دستی را نیز می‌توانند به فرزندان یاد دهند (رزاقی، ۱۳۹۲، ۵۹-۲۳؛ رزاقی، ۱۳۹۲، ۱۲۲-۹۶).

بحث و نتیجه‌گیری

امروزه با توجه به زندگی مدرن، مصرف‌گرایی در جامعه به‌عنوان یک اصل مطرح شده و مبنای بسیاری از رفتارهای انسان قرار گرفته‌است. از آنجا که علم اقتصاد به رابطهٔ مصرف مدبّرانه با فقرزدایی از خانواده توجه چندانی ننموده، به‌همین جهت در راستای مطالعات میان‌رشته‌ای، برای رسیدن به الگوی صحیح اقتصاد خانواده و مصرف مطلوب باید به آموزه‌های اسلامی توجه نمود. این تعالیم، مصرف مدبّرانه را از اصول ارزشمند زندگی دانسته و توصیه به رعایت اولویت در تخصیص درآمد ــ ابتدا همسر و فرزندان و سپس پدر و مادر و بعد از آن خویشان و بی‌بضاعتان جامعه ـ نموده است. در نوع مصرف، توجه به شأن افراد نیز از الزامات مصرف مدبّرانه است. در اهمیت ازدواج صحیح و رابطهٔ آن با رفع معضل فقر برخی از علما، علاوه بر کفویت ایمانی و اعتقادی، تلازم کفویت اقتصادی را هم لحاظ نموده‌اند. در مدیریت اقتصادی خانواده، تصمیم‌گیری در سیاست‌های کلی با مرد خانواده و تصمیم‌های جزئی در خرید و مصرف با بانوی خانه است که باید به شایستگی صورت پذیرد. اگر این مدیریت به‌خوبی انجام شود، منجر به سلامت اقتصادی و رفع معضل فقر از خانواده خواهد شد. در این میان نقش آموزش‌های اقتصادی خانواده به فرزندان را نباید نادیده گرفت که به دو شکل مستقیم و غیرمستقیم صورت می‌پذیرد.

www.SID.ir

Archive of SID

منابع

ابن‌بابویه، محمدبن‌علی (۱۴۱۳). من لایحضره‌الفقیه (تحقیق: علی‌اکبر غفاری؛ چاپ دوم). قم: انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیهٔ قم.

ابن‌منظور، محمدبن‌مکرم (۱۴۱۴). لسان‌العرب (تحقیق: جمال‌الدین میردامادی؛ چاپ سوم). بیروت: دارالفکر.

اخوی، احمد (۱۳۸۰). اقتصاد کلان (چاپ پنجم). تهران: شرکت چاپ و نشر بازرگانی.

ارشدی، وحید؛ سلیمی‌فر، مصطفی؛ ناجی میدانی، علی‌اکبر؛ و مهرام، بهروز (۱۳۹۴). نظم‌پذیری جمعی درون‌خانواده: پدیدهٔ محوری در تأثیرپذیری عملکرد اقتصادی از آموزه‌های اسلامی: مطالعه‌ای بر اساس نظریه زمینه‌ای. فصلنامه مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۸(۱)، ۷۰-۴۵. doi: 10.7508/isih.2016.29.003

بحرانی، یوسف (۱۴۰۹). الحدائق الناضره فی احکام العتره الطاهره. قم: مؤسسة النشر الاسلامیة.

بروجردی طباطبایی، حسین (۱۳۸۰). زبدةالمقال فی خُمس آل‌الرسول و الآل. قم: المطبعة العلمیة.

تبریزی سبحانی، جعفر (۱۴۲۰). الخُمس فی‌الشریعةالاسلامیة الغرّاء. قم: مؤسسهٔ امام صادق(ع).

تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۴۱۰). غررالحکم و دررالکلم (تحقیق: سیدمهدی رجایی؛ چاپ دوم). قم: دارالکتب الاسلامیة.

حرّ عاملی، محمدبن‌حسن (۱۴۰۹). تفصیل وسایل‌الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه (چاپ اول). قم: مؤسسه آل‌البیت.

حسن‌زاده، علی؛ ازوجی، علاءالدین؛ و قویدل، صالح (۱۳۸۵). بررسی آثار اعتبارات خرد در کاهش فقر و نابرابری‌های درآمدی. فصلنامه علمی-پژوهشی اقتصاد اسلامی، ۲۱، ۶۸-۴۵.

حسینی شیرازی، سیدمحمد (بی‌تا). مناسک‌الحج (بی‌جا).

خویی، سیدابوالقاسم (۱۴۱۶). صراط‌النجاة المحشی للخوئی (چاپ اول). قم: مکتب النشر المنتخب.

دفتر همکاری حوزه و دانشگاه (۱۳۷۱). مبانی اقتصاد اسلامی. تهران: سازمان سمت.

راغب اصفهانی، ابوالقاسم حسین‌بن‌محمد (۱۴۱۲). مفردات الفاظ القرآن (تحقیق: صفوان عدنان داودی؛ چاپ اول). دمشق: دارالقلم دارالشامیة.

رزاقی، ابراهیم (۱۳۹۲). مدیریت خانواده و هزینه‌ها (چاپ سیزدهم). تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.

ژانه، پیر (بی‌تا). اخلاق (مترجم: بدرالدین کتابی). اصفهان: انتشارات وزارت آموزش و پرورش.

www.SID.ir

Archive of SID

سبحانی‌نژاد، مهدی؛ و افشار، عبداله (۱۳۸۹). اصلاح الگوی مصرف با تأکید بر نقش آموزش در مدیریت مصرف انرژی. معرفت فرهنگی اجتماعی، ۱(۲)، ۱۷۰ـ ۱۵۵.

سیوطی، جلال‌الدین (۱۴۰۱). الجامع الصغیر (چاپ اول). بیروت: دارالفکر.

سیوطی، جلال‌الدین (۱۴۰۴). الدرالمنثور فی التفسیر بالمأثور. قم: مکتب آیت‌الله المرعشی نجفی.

شریف‌رضی، محمدبن‌حسین (۱۴۱۴). نهج‌البلاغه (تحقیق: صبحی صالح). قم: دارالهجره.

شصتی، شیما؛ و فلامکی، محمد منصور (۱۳۹۳). رابطه‌ی میان سبک زندگی و مسکن ایرانی (با تکیه بر نظریه «جامعه کوتاه‌مدت» و نظریه راهبرد و سیاست سرزمینی جامعه ایران). فصلنامه علمی ـپژوهشی مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی، ۶(۳)، ۱۳۷-۱۱۷. doi: 10.7508/ISIH.2014.23.005

شعبانی، احمد؛ و کریمی، علی‌اکبر (۱۳۹۴). بررسی مقایسه‌ای مفهوم شأن در الگوی مصرف فرد مسلمان و نظریه متظاهرانه. دو فصلنامه علمی پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی، ۷(۱۴)، ۱۵۵-۱۰۷.

شهید ثانی عاملی، زین‌الدین بن علی (۱۴۱۷). الروضة البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة. قم: انتشارات داوری.

شهید ثانی عاملی، زین‌الدین‌بن‌علی (۱۴۱۶). مسالک‌الأفهام (چاپ اول). قم: تحقیق و نشر مؤسسهٔ معارف اسلامی.

صدر، سیدمحمدباقر (۱۳۵۹). طرح گسترده اقتصاد اسلامی. تهران: انتشارات بدر.

طریحی، فخرالدین محمد (۱۳۷۵). مجمع البحرین (تصحیح: احمد حسینی اشکوری؛ چاپ سوم). تهران: مرتضوی.

طوسی، محمدبن حسن (۱۴۰۷). تهذیب الاحکام (تحقیق: حسن الموسوی الخرسان؛ چاپ چهارم). تهران: دارالکتب الاسلامیه.

طوسی، محمدبن‌حسن (۱۳۸۷). المبسوط فی‌الفقه‌الامامیة (چاپ چهارم). تهران: المکتبةالمرتضویه لاحیاء الآثارالجعفریه.

طوسی، محمدبن‌حسن (۱۴۱۴) الامالی (تحقیق: مؤسسه البعثه؛ چاپ اول). قم: دارالثقافه.

عابدینی، احمد (۱۳۷۸). امام‌خمینی، ساده‌زیستی و مسئله شأن. مجله کاوشی نو در فقه اسلامی، ۶(۲۲-۲۱)، ۲۶۵ـ۲۵۴.

غفاری، مجتبی (۱۳۹۳). راهکارهای کاهش فقر: رهیافتی در اقتصاد نهادگرایی. فصلنامه علمی ـپژوهشی برنامه‌ریزی و بودجه، ۱۹(۴)، ۲۴۲-۲۱۵.

فراهیدی، خلیل‌بن‌احمد (۱۴۰۹). کتاب‌العین (چاپ دوم). قم: دارالهجره.

قدیری‌اصلی، باقر (۱۳۷۹). کلیات علم اقتصاد (چاپ هشتم) . تهران: مرکز نشر سپهر.

www.SID.ir

Archive of SID

کاشف‌الغطاء، جعفر (بی‌تا). کشف‌الغطاء. اصفهان: نشر مهدوی.

کلینی، محمدبن‌یعقوب (۱۴۰۷). الکافی (چاپ چهارم). تهران: دارالکتب الاسلامیة.

گروهی از اساتید (۱۳۷۰). مقاله‌هایی درباره مبانی رفتار سازمانی و انگیزش. تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.

مجلسی، محمدباقربن‌محمدتقی (۱۴۰۳). بحارالانوار (چاپ دوم). بیروت: داراحیاء التراث العربی.

محمدی، علی (۱۳۸۷). بررسی مسئله ازدواج (چاپ اول). اصفهان: انتشارات نقش نگین.

مصطفوی، حسن (۱۳۶۸). التحقیق فی کلمات‌القرآن الکریم (چاپ اول). تهران: نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

مطهری، مرتضی (۱۳۸۰). سیری در سیرهٔ نبوی (چاپ چهارم). قم: انتشارات صدرا.

مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه (چاپ اول). تهران: دارالکتب الاسلامیه.

نجفی، محمدحسن (۱۳۷۴). جواهرالکلام فی شرح شرایع‌الاسلام (تحقیق: عباس قوچانی). تهران: دارالکتب الاسلامیة.

نراقی، محمدمهدی (۱۳۸۶). جامع‌السعادات (تصحیح: سید محمدکلانتر). قم: آسیانا.

نسائی، احمدبن‌شعیب (۱۴۱۱). السنن‌الکبری (تحقیق: عبدالغفار سلیمان البُنداری؛ چاپ اول). بیروت: دارالکتب العلمیة.

نوروزی، علیرضا؛ و مریدی، سیاوش (۱۳۷۳). فرهنگ اقتصادی. تهران: انتشارات نگاه.

نوری، حسین‌بن‌محمدتقی (۱۴۰۸). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل (تحقیق: مؤسسهٔ آل‌البیت(ع)؛ چاپ اول). قم: چاپ مؤسسه آل‌البیت(ع).

Haughton, J., & Khandker, S. (2009). *Handbook on Poverty and Inequality.* Washington: The World Bank.

Sen, A. K. (1999). *Commodities and Capabilities.* New Delhi: Oxford University Press.

Sen, A. K. (2001). Beyond the crisis: development strategies in Asia. In Chowdhury, A. & Islam, I. (Ed.), *Beyond the Asian Crisis: Pathways to Sustainable Growth* (pp. 15-37). Cheltenham: Edward Elgar publishing. doi:10.4337/9781781009901.00009.

Zhuang, J., Dios, E., & Lagman-Martin, A. (2010). *Governance and Institutional Quality and the Links with Economic Growth and Income Inequality: With Special Reference to Developing Asia.* Mandaluyong: Asian Development Bank.

www.SID.ir